

JEAN JACQUES ROUSSEAU'YA GÖRE DEVLET KAVRAMI VE MODERN DEVLETİN OLUŞUMU

*Sılanur ÇAĞLI

ÖZET

Bu çalışma, Jean Jacques Rousseau'ya göre modern devletin oluşma sürecini ele almaktadır. Devlet kavramının ne olduğu, devletin kurucu unsurlarını ve Jean Jacques Rousseau'nun modern devletin oluşması hakkındaki düşüncelerini içermektedir.

Anahtar kelimeler: Jean Jacques Rousseau, devlet, devletin unsurları, toplum sözleşmesi, doğa durumu, genel irade

Abstract

This survey discusses the process of the formation of the modern state from Jean Jacques Rousseau's perspective. It primarily comprises the concept of the stat, it's constituent elements, and Rousseasu's thoughts on the formation of the modern state.

Keywords: Jean Jacques Rousseau, state, constituent elements of the state, social agreement, state of nature, general will

GİRİŞ

Aydınlanma döneminin önemli düşünürlerinden Jean Jacques Rousseau “İnsanları oldukları gibi, yasaları da olabilecekleri gibi ele alarak, toplum düzeninde güvenilir ve adil bir yönetimin mümkün olup olmayacağını araştırmaktadır.”¹ Toplum sözleşmesi kuramı savunucularından biri olarak Rousseau, toplum sözleşmesini Hobbes ve Locke gibi tanımlayıp, insanların hak ve hürriyetlerini bir sözleşme vasıtasıyla devlete devrederek kendilerini güven altına almalarını savunmuştur. Bu yaklaşım sonucunda insanlar kendi iyiliklerini ve kamusal çıkarlarını genel iradeye bağlamış ve ortak bir paydada buluşmuşlardır. Araştırmanın temel hedefi, Jean Jacques Rousseau’nun doğa durumu, toplum sözleşmesi ve genel irade anlayışlarını değerlendirerek bu kavramların devlet teorisine sağladığı katkıyı ortaya koymaktadır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde devlet kavramı genel olarak ele alınmış ardından devlet kelimesi, devletin hukuki tanımı ve kurucu unsurları, modern devlet açıklanmıştır. İkinci bölümde ise Rousseau kısaca tanıtılıp Rousseau’ya modern devleti oluşturan doğa durumu, toplum sözleşmesi ve genel irade (genel istenç) kuramları ve Rousseau’ya göre devlet kavramının ne olduğu açıklanmıştır.

1.DEVLET

Devlet, birçok tanımı olmasına rağmen genel ifadeyle “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlıktır.” Devlet kelimesi hakkında düşünürlerin yorumuna bakacak olursak eğer; Aristoteles’e göre devlet en yüksek topluluktur. Devletin oluşumunda zamansal bir sıra vardır. Bu zaman sırasında önce aileler gelir, Aileler birleşip köyleri, köyler birleşip devleti oluşturmuştur. Devletin yapı taşını temsil eden aile iki temel ilişki üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki erkek-kadın, ikincisi köle-efendi ilişkisidir. Platon’a göre devlet canlı bir organizmadır. Ona göre devletin her organı ancak bütün yapı içinde yaşamını sürdürebilecektir. Bu nedenle birey toplum dışında var olamayacak; toplum da bireylerle var olacaktır. Platon devletin insanların bir araya gelerek kendi iradeleri ile kurdukları bir kurum olmayıp kendiliğinden ortaya çıktığını düşünür. Devlet isimli yapıtında “Toplum bir tek insandan daha büyük bir şeydir.” sözleriyle insan ve insan topluluğu arasında doğrudan ilişki kurar. Devleti yönetenlerin filozofça hareket etmesinin doğru olduğunu düşünür. Thomas Hobbes’a göre devlet doğa durumunda yaşayan bireylerin kendi iradelerini bir

¹ Jean Jacques Rousseau, *TOPLUM SÖZLEŞMESİ*, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 32. Baskı, 2022, s.3.

sözleşme vasıtasıyla devretmeleri sonucunda ortaya çıkan bir siyasal yapıdır. Hobbes’a göre bu yapı ile herkesin temel hakları güvence altına alınmış olur. Rousseau ise bu durumu benzer şekilde yasalarla yönetilen her devletin bir cumhuriyet olabileceğini varsaymıştır. Rousseau’nun düşüncesinde siyasal yaşamın temel ilkesi erdemdir. Ona göre insanlar sadece cumhuriyet yönetimi altında adil ve özgür bir yaşam sürebilir.

A. DEVLET KELİMESİ

Devlet kavramı öncelikle kamu hukuku ve siyasal bilimler olmak üzere pek çok disiplinin hem temel kaynağını hem de çalışmaların amacını oluşturmaktadır. Devlet kelime kökeni olarak Arapça’dan dilimize geçmiştir. Arapça’da devlet kelimesi “elden ele geçen” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımla kastedilen elden ele geçme aslında iktidarın el değiştirmesidir. Batı dillerinde bugün kullanılan devlet kavramı ise Latince “status” kelimesinden doğmuştur. Eski Yunanda devlet “polis” kelimesi olarak şehir anlamında karşımıza çıkmıştır. Günümüzdeki devlet kavramını tamolarak karşılamamaktadır. Roma’da ise devlet “res publica” ve “civitas” kelimeleri ile karşımıza çıkmaktadır. Civitas kelime olarak site, şehir anlamlarına gelirken res publica herkese ait olan şey anlamına gelmekteydi. Zaman içerisinde tam olarak devlet kelimesini kapsamada imperium, regnum, gens, populus, citta, cite, land, ville, bourg gibi kelimelerde kullanılmıştır. Devlet kelimesi farklı zamanlar içinde benzer anlamları karşılamak için kullanıldığını söylemek yanlış olmaz.²

Devletin oluşumunu açıklamak için süreç içerisinde çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramlar arasında; devletin kökenini aile yapısına dayandıran aile teorisi, insan ile devlet arasındaki karşılıklı anlaşmayı temel alan toplum sözleşmesi teorisi, devleti canlı bir organizma olarak düşünen biyolojik teori yer almaktadır.

B. DEVLETİN HUKUKİ TANIMI VE KURUCU UNSURLARI

Devlet birçok anlamı ifade eden politik bir kelimedir. Devlet oluşumu açısından üç asli unsur ile açıklanır. Bu unsurlardan ilki ülke unsurudur. Ülke unsuru devletin yetkilerini kullanacağı sınırı belirler, sınırsız ülke düşünülemez. Mantıklıdır çünkü belirli arazi üzerine yerleşmemiş insan toplumu olamaz. İkinci unsur ise insandır. Belli bir arazi üzerinde yaşayan insan topluluğu gereklidir. Günümüzde bu insan topluluğu millet kavramı ile nitelendirilmektedir. Üçüncü unsur ise devletin siyasi ve hukuki bir örgüte sahip

² Ömer Anayurt, *ANAYASA HUKUKU: GENEL KISIM*, Ankara, Seçkin, 6. Baskı, 2021, s.249

olmasıdır. Bu örgütlenme belirli ülke üzerine yerleşmiş ulusun korunmasını ve devamlılık içerisinde olmasını sağlamayı amaçlar.³

C. MODERN DEVLET

Modern devlet, Avrupa’da feodalitenin çöküşü ile merkezi güçlere sahip krallıkların ortaya çıkmasını izleyen tarihsel süreçte doğmuş bir siyasal örgütlenme modelidir. Modern devlet öncelikle siyasal iktidar ile mülkiyet ilişkisinin son bulmasıyla ortaya çıkmış ve siyasal iktidarın soyut kurumu halini almıştır. Siyasal iktidarın sadece bir kişi değil de kurumsal bir varlık olarak devlet adına kullanılmasına başlanmıştır. Böylelikle devlet düzeninde siyasal iktidarın kullanımı bir kişi olmaktan çıkmış kamu adına ve kamu yararına önceden hukuk kuralları ile belirlenmiş organlar tarafından kullanılan kurumsal bir yapı haline gelmiştir. Kısaca modern devleti önceki süreçte mevcut siyasal iktidar yapılarından ayıran yanı siyasal iktidar ile mülkiyet bağının kesilmiş olması ve sahip olunan yetkilerin topluluk adına kullanılıp devamlılığının olmasıdır.⁴

Anlatıldığı üzere devlet, modern devlet ve modern öncesi devlet olarak ayrı tutulmuştur. Modern devlet kavramının gelişimine katkı sağlayan önemli düşünürlerden biri de Rousseau’dur.

II. JEAN JACQUES ROUSSEAU

Düşünceleri sayesinde modern devlet düşüncesini önemli ölçüde etkileyen ve geliştiren Rousseau 1712 yılında İsviçre’nin Cenevre kentinde dünyaya gelmiştir. Müzik öğretmenliği, tercümanlık, sekreterlik gibi birçok farklı dalda meslek icra etmiştir. Fikirleriyle Fransız ihtilali ve sonrasında yaşanan devrim niteliğindeki birçok olayın öncüsü olmuştur. Rousseau’ya göre insanlar doğa durumu sırasında eşit ve hür haldeydi. Süreç içerisinde ortaya çıkan mülkiyet kavramı ve toplumun mülkiyet konusundaki adaletsiz dağılımı insanlar arasındaki adaleti ve eşitliği bozmuştur. Eşitsizlik ve adaletsizlik temelinde oluşan bu toplum insanları kendi çıkarlarını korumak için aralarında bir sözleşme yapmaya itmiştir. Yapılan bu sözleşme ile insanlar vatandaş olmaya ve egemenliği beraber kullanmaya itilmiştir. Rousseau ancak bu şekilde insanların siyasal toplum içerisinde özgür ve eşit olarak beraber yaşayacağını düşünür. Rousseau’nun modern

³ Erdoğan Teziç, *ANAYASA HUKUKU*, İstanbul, Beta, 25. Bası, 2021, s.131.

⁴ Ömer Anayurt, *ANAYASA HUKUKU: GENEL KISIM*, Ankara, Seçkin, 6. Baskı, 2021, s.251-254.

devleti oluşturacak bu düşüncesi Doğa Durumu, Toplum Sözleşmesi, Genel İrade Kuramı olarak üç teoriden oluşur.⁵

A. DOĞA DURUMU

Doğa durumu teorisi, doğal hukuk çerçevesinde insanların modern devlet öncesi dönemdeki ilişkilerini açıklamak amacıyla kullanılan bir teoridir. Bu kavram devletin temellerini anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğa durumu kavramını ele alan başlıca düşünürler Hobbes, Locke Kant, Rousseau'dur. Toplum sözleşmesi savunucuları olan Hobbes ve Locke'a kıyasla Rousseau doğa durumunda insanların barış ve huzur içinde yaşadığını düşünmüştür. Hobbes'un "İnsan insanın kurdudur." sözü Rousseau'ya göre "İnsan insanın dostudur." gibi düşünülebilir.

Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* adlı yazısında doğa durumunu betimler. Betimlediği doğa durumuna göre insan fiziksel anlamda diğer hayvanlardan farksızdır. Diğer hayvanlara kıyasla bazen daha güçlü bazen daha hantaldır. Fakat hepsinden daha yeteneklidir. Doğa durumunda insanın amacı yemek, içmek, barınacak yer bulmaktır. Ruhsal açıdan ise insanları hayvanlardan ayıran temelde iki unsur vardır; Bunlardan birincisi doğa yasalarına hayvanların içgüdüleriyle uyum sağlamaya karşılık olarak insanların iradeleriyle karar vermesidir. İkincisi insanların evrim gösterme yeteneğine sahip olmasıdır.⁶

Doğa durumunda insan, en özgür halini yaşarken uygarlığın gelişimi ile birlikte başkalarına bağımlı toplumsal köleler haline gelmiştir. Rousseau'ya göre doğa durumuna dönmek imkansızdır ama uygarlaşan toplum içerisinde yapılacak olan düzenlemeler ile ortaya çıkabilecek olan çatışmalar çözülebilecek ve insanlar daha hür hale gelebilecektir. Rousseau'ya göre insan kendine yeten ve varlığını korumaya çalışan varlıktır ve doğa durumunda hayatta kalması içgüdüsel olarak zaten mümkündür. Doğa durumu işleyişinde insanlar aklından çok içgüdüsel ve duygusal hareket eder.

Doğa durumunda suç, iyi, kötü, eşitsizlik, adaletli, adaletsiz gibi kavramlar yoktur. Çünkü bireylerin birbirlerine karşı görev ve yükümlülükleri yoktur. İnsanlar arasında uygarlığın yarattığı eşitsizlikler yoktur. Çünkü mülkiyet yoktur. Zamanla mülkiyet

⁵ Ömer Anayurt, ANAYASA HUKUKU: GENEL KISIM, Ankara, Seçkin, 6. Baskı, 2021, s.262-263.

⁶ Alaeddin Şenel, *SİYASİ DÜŞÜNCELER TARİHİ*, Ankara, Bilim ve Sanat, 7. Basım, 2019, s.390.

düşüncesinin oluşması beraberinde eşitsizliği doğurur. Jean Jacques Rousseau “Bir toprak parçasının çevresini çitle çevirip burası bana aittir diyen ve sonrasında bu duruma inanacak kadar saf insanı bulan ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu olmuştur.” sözüyle de mülkiyet konusunun doğa durumundan uygar topluma geçişin bir sebebi olduğunu ifade etmiştir.⁷ Rousseau’ya göre bu kimse aynı zamanda mülkiyet kavramını yaratarak insanlık tarihinde hırsızlıklara, adam öldürmeye, savaflara varan bozulmanın başlatıcısı olmuştur. Mülkiyet toplumdaki barışı sona erdirmiş, savaş durumunu yaratmıştır.⁸

Rousseau insanı doğa durumundan çıkıp uygar topluma geçişini şu şekilde sıralamıştır:

1. İnsanın gelişmeye başlaması
2. Toplumun gelişmeye başlaması (Aile kavramı)
3. Eşitsizliğin ortaya çıkması
4. Yönetim şekillerinin gelişmesi⁹

Rousseau’nun üzerinde durduğu doğa durumu kavramı insanların içinde bulundukları durumu daha öz ifadeyle anlamamıza yardımcı olur.

B. TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Doğa durumunda bulunan ilkel insanlar az sayıda olan ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabiliyordu. Süreç içerisinde kültürel evrim geçirip ilkelikten uzaklaşmaya başladıklarında ihtiyaçlar karşılanamaz olmuştur. Çünkü yaşanan bu kültürel evrim mülkiyeti, mülkiyette kavga ve kargaşaları doğurmuştur. Kavga ve kargaşaları önlemek amacıyla kaba güce başvurmak yerine hak ve hürriyetin korunması gereklidir. Kaba güce başvurulması sonucunda kurulan barışın, kaba gücü aşan bir gücün ortaya çıkması sonucunda barış durumunu bozabileceği söz konusudur. İnsanlar bu kavga ve kargaşa durumuna nokta koyabilmek amacıyla kaba güce dayalı olmayan bir barış yolu ararlar. Bunun sonucunda ise aralarında bir sözleşme yapma konusunda anlaşırılar. Bu sözleşmenin amacı özgürlüklerini korumak ve ortaya çıkan kavgalara son vermektir.¹⁰

⁷ Sefa Baygöl, ROUSSEAU’DA MODERN DEVLET KURAMININ KÖKENİNE, DOĞA DURUMU, TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE GENEL İRADE BAĞLAMINDA KISA BİR BAKIŞ, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, 5.sayı, s. 342.

⁸ Alaeddin Şenel, SİYASİ DÜŞÜNCELER TARİHİ, Ankara, Bilim ve Sanat, 7. Basım, 2019, s.392.

⁹ Sefa Baygöl, ROUSSEAU’DA MODERN DEVLET KURAMININ KÖKENİNE, DOĞA DURUMU, TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE GENEL İRADE BAĞLAMINDA KISA BİR BAKIŞ, Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, 5.sayı, s. 343.

¹⁰ Alaeddin Şenel, SİYASİ DÜŞÜNCELER TARİHİ, Ankara, Bilim ve Sanat, 7. Basım, 2019, s.392-393.

Toplum sözleşmesi, insanlar ve devlet arasındaki ilişkiyi dengeye oturtmak amacıyla yapılan anlaşmalardır. Kişisel çıkarları bir kenara bırakıp uyum içinde birleştiklerinde hem kendilerini hem de toplumdaki diğer insanları daha iyi koruyabilirler. Sözleşmeye toplum içindeki katılımın artması sözleşmeyi daha güçlü duruma getirecektir. Sözleşmenin asıl amacı kişilerin canını, malını, şahsi mülkiyetlerini, topluluğun gücünü ve oluşan otoriteyi korumaktır. Hatta Rousseau bu konu hakkında düşüncelerini; *“Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun.”*¹¹ şeklinde belirtmiştir. Bu durum yerine getirildiği takdirde toplum düzen içerisinde ilerler.

Toplum sözleşmesinde önemli olan insanların haklarını genel iradeye bağlamasıdır. Kişisel iradesini sözleşme ile topluma devreden kişiler özgürlüğünden ödün vermemektedir aksine daha da özgür bir hale gelmektedir. Sözleşmenin olumsuz yanları ele alındığında, toplum içerisinde ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda herhangi bir üstün otoritenin bulunmaması ve bireylerin kendi kararlarını hakemlik yerine koyması, kaçınılmaz şekilde çatışmalara neden olacaktır.

Toplum sözleşmesini özetleyecek olursak eğer bu sözleşme bireylerin hak ve özgürlüklerini belirli şartlar çerçevesinde genel iradeye yani yine halkın kendisine devreder. Böylece kendilerini güvence altına almış olurlar.

C. GENEL İRADE

Genel irade, bireylerin kendi özel iradelerini bırakıp tek bir çatı altında tüm insanların iradelerinin toplanmasını ifade eder. Toplumu oluşturan bütün insanların kendilerini hem diğer insanlara bağlamalarını hem de kendilerine boğun eğiyor olmalarını ve doğa durumundaki gibi özgür kalmalarını sağlayacak durumdur. Bu durum herkesin tüm haklarını bir “ Genel İrade” denilen toplumun ortak iradesine bırakılmasıdır. Kamu yararına odaklanıp ve en haklı olanı gözetir. Rousseau kendi deyimiyle şöyle açıklar: *“Her birimiz genel iradenin yüksek yönetimi altında nefsimizi ve bütün iktidarımızı birleştiriyoruz ve her üye bütünü bir parçası oluyor.”*¹² Herkesin haklarını birer birer devretmesiyle ortaya “genel irade” denen ortak güç çıkar.

¹¹ Jean Jacques Rousseau, TOPLUM SÖZLEŞMESİ, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 32. Baskı, 2022, s.14.

¹² Jean Jacques Rousseau, TOPLUM SÖZLEŞMESİ, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 32. Baskı, 2022, s.15.

Genel irade kendine özgü nitelikler taşır. Bu nitelikler genel iradenin hiçbir şekilde bozulmayacağı, değişmeyeceği, saflığını kaybetmeyeceği, her şartta doğru olacağı ve yalnızca kamusal çıkarları gözeteceği ve yok edilemeyecek kadar güçlü olmasıdır.¹³

Genel iradede karar aşaması sırasında tüm insanların etkin katılımı şart değildir. Çünkü sayının çokluğundan ziyade ortak faydaya uygunluğu esastır. Bu sistem iki temel şartla yürütülür. İlk şart genel iradeye katılan her bireyin karar vermede yeterli bilgiye sahip olması gerektirir. Bu durum Rousseau'nun Platon'dan etkilendiğini gösterebilir. İkinci şart bireylerin kendi özel iradelerini bir kenara bırakıp genel irade adına vicdani bir şekilde hareket etmeleridir. Ayrıca yurttaşların genel iradeye sadakatini bozacak her türlü parti, cemaat, grup gibi oluşumlardan uzak durması gereklidir.

D. ROUSSEAU'NUN DEVLETE BAKIŞI

Rousseau, öncelikle halkın üstün bir konuma sahip olduğu ve siyasal katılımın etkin bir biçimde gerçekleştiği bir yönetim biçimini savunur. Egemenliğin güvence altına alınması konusunda Hobbes'un görüşlerinden etkilenmiş olup bu yaklaşımı savunmaktadır. Devlet içerisinde tarıma önem verir. Eşitsizlik ve adaletsizliğin tam manada olgunlaşmadan bunu sözleşme ile açıklık getirileceğini düşünür. Genel iradeye olan bağlılığı vatanseverlik olgusu ile çözülebileceğini söyler. Rousseau devlet kuramını oluştururken doğa durumundan hareket eder ve doğa durumu içerisinde insanların mutlu, huzurlu, hür ve eşit olduklarını ifade eder. İnsanlar doğa durumunda bulunurken devlete ihtiyaç duymaz. Çünkü insanların suç işleme ve birbirlerine karşı kötü davranışlarda bulunma ihtimali yoktur. Ne zamanki insanlar mülkiyet kavramına önem verir o zaman kötülük ve eşitsizlik ortaya çıkar ve devlete ihtiyaç duyulur. Rousseau toplum sözleşmesi ile devleti kasteder. Egemen varlık ise ne olması gerekiyorsa odur. Mülkiyet konusu üzerinde duran Rousseau devleti meydana getiren ilk insanların oturma hakkına sahip olan bireyler olduğunu savunmuştur. Toplum sözleşmesi vasıtasıyla bir araya gelen bireyler genel irade sayesinde ulaşırlar ve bu süreçte devlet mekanizması bu eşitliği güvence altına alır. Bahsettiğimiz bu durumlar Rousseau'nun modern devlet tanımını açıklamaktadır.

¹³ Sefa Baygöl, (BAYGÖL, 2021), Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, 5.sayı, s. 345.

SONUÇ

Jean Jacques Rousseau'nun modern devlet hakkındaki görüşlerini açıklama amaçlı yapılan bu çalışmada ilk olarak devlet kavramı açıklamaya çalışılmış, devlet tanımını açıklamada kullanılan unsurlar incelenmiştir. Çalışma içerisinde Rousseau'nun kısaca hayatından ve düşünce yapısından bahsedilmiş ardından fikirleri açıklanmıştır. Rousseau'nun devlete bakışını incelerken doğa durumundan uygar topluma geçişı incelenip süreç açıklanmaya çalışılmıştır. Doğa durumunda var olan özgürlüğü uygar toplum içerisinde yeniden yaşatmayı amaçlayan Rousseau bunu toplum sözleşmesi ile sağlanacağını düşünmüştür. Genel irade ile açıklamak istediğı de insanların ortak iyiliğı ve toplumsal çıkarları gözetilerek ortak bir sonuca nasıl ulaşılacağıdır. Jean Jacques Rousseau devletin ancak insanların kendilerine ait özgür iradeleri ile birleşmeleri sonucu oluşacağını söylemiştir.

Kaynakça

- ANAYURT, Ö. (2021). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım* (6 b.). Ankara: Seçkin.
- ANAYURT, Ö. (2021). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım* (6 b.). Ankara: Seçkin.
- ANAYURT, Ö. (2021). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım* (6 b.). Ankara: Seçkin.
- BAYGÜL, S. (2021). ROUSSEAU'DA MODERN DEVLET KURAMININ KÖKENİNE, DOĞA DURUMU, TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE GENEL İRADE BAĞLAMINDA KISA BİR BAKIŞ. (5), 345.
- BAYGÜL, S. (2021). ROUSSEAU'DA MODERN DEVLET KURAMININ KÖKENİNE, DOĞA DURUMU, TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE GENEL İRADE BAĞLAMINDA KISA BİR BAKIŞ. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*(5), 342.
- BAYGÜL, S. (2021). ROUSSEAU'DA MODERN DEVLET KURAMININ KÖKENİNE, DOĞA DURUMU, TOPLUM SÖZLEŞMESİ VE GENEL İRADE BAĞLAMINDA KISA BİR BAKIŞ. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*(5), 343.
- ROUSSEAU, J. J. (2022). *Toplum Sözleşmesi* (32 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ROUSSEAU, J. J. (2022). *Toplum Sözleşmesi* (32 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ROUSSEAU, J. J. (2022). *Toplum Sözleşmesi* (32 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ŞENEL, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (7 b.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- ŞENEL, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (7 b.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- ŞENEL, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi* (7 b.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- TEZİÇ, E. (2021). *Anayasa Hukuku* (25 b.). İstanbul: Beta.